

SUTI ZOLTÁN: Európa az öregedés útján vagy talán a „fiatalodás” lépcsőjén?

Abstract

The ageing wave of Europe is going to have its effects also on other parts of the world as soon as within a few decades.

The question is whether the inhabitants of the European states and those of the other continents are able to follow this dynamic change, react on it considering individual and collective responsibility without a hotspot, and adjust the reforms to the demographic forecast.

Is there a solution for these problems?

The latest surveys are widening the gaps on social network and services and the researchers have put the changes in society forward in the process of searching.

The progress of cultural evolution often comes face to face with the labour market's reforms and pension schemes – eager to be changed– blocks the possibility of growing GDP for decades.

1. Bevezetés

A XXI. század első negyedének legjellemzőbb demográfiai tényezője a népesség idősödése. Ez öröndetes tény, hiszen az, hogy az átlagéletkor kitolódik, a társadalmi, a gazdasági és a tudományos fejlődés velejárója. A következményei azonban részben az egészségügyi intézmények munkájában, újabb és fokozódó mértékű terheltségében jelennek meg, részben pedig a nyugdíjellátó rendszerek működési és finanszírozási folyamataiban ütköznek ki. Ezen változásokat az észak és nyugat európai társadalombiztosítási szervezetek, a kialakult helyzetet, a magas életkort elért állampolgárok drasztikusan megnövekedett arányával magyarázzák.

Az öregedés nem új keletű jelenség Európában, a téma mégis aktuális az egész unió tekintetében. Minden tagállam küzd a demográfiai változásokból adódó problémák széles körével. Az EU nemrég tette közzé az öregedéssel kapcsolatos kutatásainak eredményét. Janez Potocnik, tudományért és kutatásért felelős biztos megfogalmazása szerint:

„Az előregerés egyike azoknak a trendeknek, amelyek a XXI. század legnagyobb kihívásai közé tartoznak”.

A tények, az átstrukturálódási folyamatot alátámasztják, hiszen a születéskor várható élettartam egész Európában emelkedik, de mindezek ellenére a statisztikai mutatók alapján még ma is az jelenthető ki, hogy minden ötödik lakos korán hal meg – gyakran elkerülhető betegségben vagy balesetben.¹

2.1. Napjaink kutatási programjai

Az EU Egészségügyi Bizottsága ajánlásával felmerült a lehetőség, hogy szükséges egy olyan adatbázis létrehozása, amely megbízható kutatási eredményekre épül. Ezért a tagországok hozzájárulásával harmincöt ezer ötven évnél idősebb európai állampolgár bevonásával készítették egy ilyen kutatást „Survey on Age, Health and Retirement in Europe” (SHARE) név alatt, melynek eredményeit 2008. november 28-án mutatták be Brüsszelben.

¹ PhD-hallgató – Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola.

A kérdések négy téma köré épültek:

- egészségi állapot,
- foglalkoztatás,
- család és
- jövedelem.

A felmérések alapján jól látható, hogy óriási különbségek mutatkoznak a tagállamok egészségügyi helyzetének tekintetében:

- az északi államok lakosai egészségesebbek,
- a déliek viszont tovább élnek.

Mind az oktatásról, mind az anyagi helyzetről bebizonyosodott, hogy jelentősen befolyásolja az életminőséget. A tanultabb emberek általában tovább, magasabb életszínvonalon, kevesebb betegséggel élnek.²

A foglalkoztatással kapcsolatban szintén egyértelmű eredmény született:

- a jobb egészségi állapot növeli,
- a korai nyugdíjazás pedig csökkenti a foglalkoztatás időtartamát.

Ezen a területen Csehország és Lengyelország között meglepően nagy különbség mutatkozik. (Csehországban az állampolgárok sokáig maradnak a munkaerőpiacon, Lengyelországban kevesebb ideig és rosszabb körülmények között.)

További fontos eredménye a kutatásnak a családi kötelek szerepének értékelése: a korábbi előrejelzésekkel szemben a megkérdezések azt mutatják, hogy a család szerepe nem csökken, a generációk közti segítségnyújtás továbbra is működik.

A WHO világ-egészségügyi jelentése mindezek ellenére megalapozott reményt lát abban, hogy a meghosszabbodott élettartam értéket is hordoz.

A jelentés egy kissé merészen, más oldalról közelíti meg a dinamikus átalakulás belső magyarázatát:

- a nehéz testi munkára való alkalmasság az 50-es években megszűnik – a szellemi teljesítmények sokszor éppen a 60–70 életévek között a legkiemelkedőbbek,
- a korosabb emberek is egyre több országban megőrzik vitalitásukat, sőt ritkábban válnak elesetté,
- az idős emberek pszichés leépülése nem törvényszerű jelenség,
- az alkotóképesség igen magas korban is megmaradhat.

Persze igaza van a kutatási csoportvezetőnek, hiszen számos történelmi tény támasztja alá az utóbbi állítások igazát:

- Michelangelo 90 éves korában is festett,
- Tolsztoj, Verdi, Toscanini 80 éves korukban még alkottak,
- megemlíthetjük a 79 éves Jókait, de gondolhatunk nemzeti kultúránk nagyjaira:

Kodály Zoltánra, Csók Istvánra, Faludy Györgyre is.

Az idős emberek, újszerű és a fiatalabb korosztály számára, szokatlanul nagy feladatok megoldására is alkalmasak lehetnek. Az öregségnek tehát nem kell kényszerű elesettséggel és ápolásra szorultsággal jární.³

Az Európai Bizottság vizsgálja azoknak az új, horizontális, közösségi programoknak a lehetőségeit, amelyek aktív társadalmi tevékenységekbe integrálhatók. Ezt szolgálja az EU „ötödik kutatási keretprogramja” is, amely az európai kutatási források jelentős részét az idős emberek életminőségének, autonómiájának és szociális integrációjának javítására fordítja.

A tagállamok a következő tizenöt évben az aktív népesség jelentős létszámcsökkentésével számolnak, hiszen 1995-től egyre kevesebb fiatal lépett be a munkapiacra. Ez a visszaesés az aktív munkaerőpiacok további leterhelését idézi elő.

2.2. Demográfiai változások

A dinamikus demográfiai változásokról, a különböző fórumok varázslatos egyéniségű előadói, időnként pánikszerű információkkal bombázzák a hallgató közönséget. Önmagában nézve a hírek igazak: az öregedés felgyorsulása és a következményeinek a beláthatatlansága nem új keletű, azonban a vele való szembesülés, a fájdalmas pontok csökkentése, a megoldás megtalálása a jelen kor feladatai, közé tartozik.

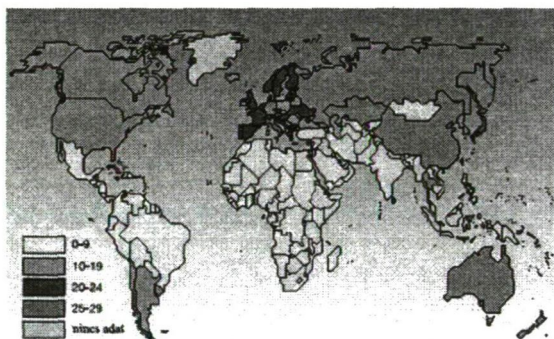
Mielőtt a tényleges helyzetet áttekinthetnénk, néhány szempontot kiemelten figyelembe kell venni: a jelenleg zajló demográfiai változásokat konkrét adatokkal kell alátámasztani, azonban az adatok értelmezésében némileg viszonyítási megoszlás figyelhető meg.

A népesség öregedésén az idősokorúak egyre növekvő arányát értjük a népesség egészen belül. Az idősokor meghatározása azonban már nem ilyen egységes:

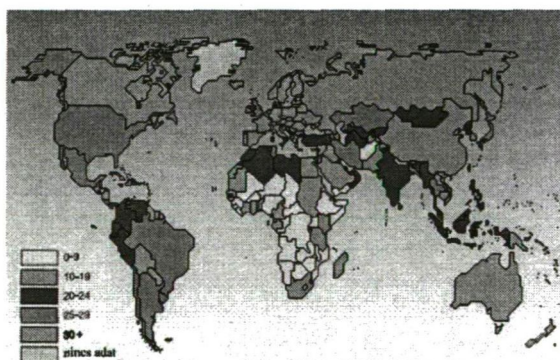
- az Eurostat értelmezések 60 éves korra helyezik ezt a határt, míg
- az ENSZ értelmezések szerint a 65 évesek és idősebbek tartozhatnak ide.

Az öregedési folyamat során azonban nem csupán az idősek illetve a fiatalok vagy a foglalkoztatottak részarányát értjük – a probléma sokkal általánosabb: a népesség egész korösszetétele változáson megy keresztül.⁴

A következő két ábra látványosan szemlélteti a folyamat általánosságát, illetve indokolja az európai változások kiemelt magyarázatát is. Jól látható a 2006 és 2050 közötti változás drasztikussága is.

1. ábra. A 60 évesek, illetve az idősebbek részaránya a teljes népességen belül 2006-ban
(Forrás: <http://www.un.org/esa/population/publications/ageing/ageing2006chart.pdf>)

2. ábra. A 60 évesek, illetve az idősebbek részaránya a teljes népességen belül 2050-ben
(Forrás: <http://www.un.org/esa/population/publications/ageing/ageing2006chart.pdf>)

A vén kontinensen – Európában – 1990-től kezdődően gyakorlatilag tízévente beszélhetünk fordulópontról az öregedés tekintetében. A népesség átlagos életkorát tekintve hasonló eredményre jutunk: az átlagéletkor folyamatosan emelkedő tendenciát mutat, míg 1990-ben az európai átlagéletkor 34,8 év volt, addig már

- 2000-ben 37,6 évre növekedett,
- 2005-ben 38,9 év,
- 2010-ben 40,2 év a várható életkor,
- 2050-re előreláthatólag – a jelenlegi tendenciák figyelembe vételével – 47,3 év lehet.

1. táblázat. Közepes előrejelzési változat 1990–2050

Év	Népesség (1000 főben)	Átlagéletkor (években)
1990	721 322	34,8
1995	728 513	36,1
2000	728 501	37,6
2005	731 087	38,9
2010	730 478	40,2
2015	727 227	41,6
2020	722 060	42,9
2025	715 220	44,2
2030	706 908	45,5
2035	697 507	46,6
2040	687 244	47,2
2045	676 104	47,3
2050	664 183	47,3

Forrás: <http://esa.un.org/unpp/>

Fontosabb mérőszám lehet az európai népesedési változásokban az idősök és a fiatalok aránya az aktív korú (20–59) népességhez képest, azaz az időskori és a fiatalok aránya. Ezen két ráta összege adja meg a teljes függőségi arányt.

2. táblázat. Közepes előrejelzési változat függőségi ráták alapján 1990–2050

Év	Fiatalkori függőségi ráta	Időskori függőségi ráta	Teljes függőségi ráta
1990	31	19	50
1995	29	21	50
2000	26	22	48
2005	23	23	47
2010	22	24	46
2015	23	26	48
2020	23	29	52
2025	23	32	55
2030	23	36	59
2035	23	39	62
2040	23	42	66
2045	24	45	69
2050	25	48	73

Forrás: <http://esa.un.org/unpp/>

Az öregedés folyamatában az időskori függőségi arány nő, míg a fiatalok aránya csökken. A teljes függőségi arányban tekintetében, rövid ideig (15–20 év) csökkenő tendencia figyelhető meg, napjainkban azonban már ez a mutató is határozott emelkedésnek indult, és az előrejelzések szerint eddig nem látott mértékűt vehet fel, ezzel jelezve az aktív korú-

akra hárulótartási kötelezettség minden eddig felülmúló, és egyre csak növekvő mértékű.⁵

Mindezek mellett illik megemlíteni néhány speciális tény:

- a „Baby-Boom-generáció” első hulláma néhány év múlva eléri a nyugdíjkorhatárt, ami szintén az idősebbek felé eltolja a korlát.
- Nemcsak a várható életkor tolódott ki, hanem az egyes szakaszok hossza is: a tanulóssal töltött évek száma jelentősen megnőtt, ezzel kitolódott többek között a munkavállalás kezdete.
- Az elmúlt évtizedekhez képest jelentősen kitolódott az első gyermeket vállaló anyák életkora. Jelenleg ez átlagosan 27 év, de sokan csak 30 éves koruk után szülnék, ez pedig oda vezet, hogy bár sok nő vágyik több gyermekre, főként az állását féltve a legtöbbjük egynél többet nem mer vállalni.
- Mindezek mellett a munkaképesség felső határa is jelentősen felfelé mozdult, ami természetesen jelenti az optimális nyugdíjkorhatár változását is.
- A népesség lélekszámának 2050-ig várható alakulása változatos képet mutat. Példaként: Írországból 34%-os növekedésre, míg Bulgáriában 34%-os csökkenésre lehet számítani.

A tényeket értékelve azzal kell számolnunk, hogy a népességcsökkenés és a demográfiai öregedés megfordítására 3–4 évtized távlatában gyakorlatilag nincs esély. A folyamatok ütemét azonban tudatos és következetes egész társadalmat érintő lépésekkel lassítani lehetne.⁶

2.3. A nyugdíjrendszerek kialakulása

Az első nyugdíjrendszereket a történelemben a homogén munkavállalói csoportok időskori ellátására hozták létre. Az érintett személyek kizárólag a nagyipari munkásság, vagy a tisztviselők köréből kerültek ki. Az e körben foglalkoztatottak javarészt férfiak voltak, s az alkalmazottak jövedelmi és családi helyzete stabilnak és homogénnek volt mondható. Ezekből a munkavállalói csoportokból viszonylag egyszerű volt járulékot szedni, s nem lehetett elkerülni a befizetést. Így valóra váltak az elméleti legfontosabb feltételek:

- a foglalkoztatási szerkezet stabil volt,
- a társadalom a demográfiai egyensúly vagy a növekedés állapotában volt,
- a gazdaság pedig lassan, de egyenletesen fejlődött.

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek mindmáig e három feltevésen nyugszanak.

A társadalom nemzetállami keretekben működött – világos volt, hogy kik az adó- és a járulékfizetés alanyai, s az ellátottak köre is egyszerűen meghatározható volt. Nemzetközi mobilitás lényegében nem létezett, az emberek többé-kevésbé ugyanazon a helyen éltek le életüket, ahol megszülettek.

Érdekes e szempontból, az Egyesült Államok és az európai nyugdíjrendszerek kialakulásának összehasonlítása: földrészünkön az egyes társadalmak sokkal fontosabbnak tartották a szociális védőháló kialakítását, míg az Egyesült Államokban az egyéni felelősség és feladatvállalás szerepe hangsúlyozódott ki.

2.4. Eltérések az uniós nyugdíjrendszerekben

Az uniós országok nyugdíjrendszerei rendkívül sokszínűek. Eltérések vannak a nyugdíjrendszer szinte minden elemében:

- az irányítási rendszerben,
- a finanszírozási megoldásokban,

- a nyugdíjformulában és
- az indexálásban,
- az állami és a magánrendszerek jellegében, arányaiban.

A nyugdíjrendszerek változatosságai a társadalmi, gazdasági viszonyok különbözőségéből, és az ezekkel is összefüggő tradíciók eltéréséből, valamint az egyes rendszerek működését meghatározó, befolyásoló feltételek változásából adódnak.⁷

Az állami hozzájárulás és támogatás formái tagországokként eltérőek. Az állami hozzájárulás többféle formában működhet:

- a minimális nyugdíjak,
- a szociális nyugdíjak és
- a kiegészítő (gondozási, megélhetési) pótlékok finanszírozása.

A legkritikusabb kérdés a nyugdíjrendszerek finanszírozhatósága tekintetében a nyugdíjkorhatár. Legjellemzőbb a 65 év, Dániában magasabb (67), Franciaországban alacsonyabb (60).

Néhány országban a női korhatár alacsonyabb, mint a férfiaké, jellemzően 60 év (Ausztria, Belgium, Egyesült Királyság, Görögország), de ezekben az országokban is törekednek arra, hogy lépésenként a férfi korhatár szintjére emeljék.

A tagországok többsége rugalmasan kezeli a nyugdíjkorhatár kérdését. Több tagországban a meghatározott korhatár előtt 3–5 évvel is nyugdíjba lehet vonulni különböző feltételekkel (nem, egészségi állapot, biztosításban töltött idő). Fix a korhatár Franciaországban, Írországban, Hollandiában és Nagy-Britanniában érvényesül.

A nyugdíjrendszerek finanszírozásának szintén kulcsfontosságú eleme az indexálás. A már megállapított, folyósított nyugellátásokat minden országban általában vagy a bérek, vagy a fogyasztási árak alakulásához kötve emelik. Az emelés mértéke lehet automatikus, vagy történhet külön döntéssel. Ennek egy árnyaltabb formája, mikor a megélhetési költségek alakulásához kötik az emelést.⁸

2.5. Az átalakulásért kiáltó hazai nyugdíjreformok

A XXI. századi hazai nyugdíjreformok kapcsán arról van a vita, hogy az egész társadalmat tekintsük-e az idők végezetéig egyetlen kockázat vállaló közösségnek, vagy csak az egyes nemzedékeket.

Napjainkban leginkább elterjedt magyarázat, a nyugdíjrendszerek működésére szolgáló pilérhasonlat. Ezzel jól magyarázhatók a különböző elemű és eltérő logikájú vegyes rendszerek.

A többpilléres nyugdíjrendszerek szokásos felosztása szerint:

- az első pillér jellemzői: kötelező felosztó-kirovó, járulékból vagy adóból finanszírozott, közösségi vagy magánjellegű,
- célja: az időskori szegénység megakadályozása.
- a második pillér jellemzői: kötelező vagy magánjellegű, fedezett vagy felosztó-kirovó, állami vagy magánigazgatású, befizetéssel vagy szolgáltatással meghatározott.
- a harmadik pillér pedig önkéntes, fedezett, magánigazgatású és befizetéssel meghatározott.

Hazánkban

- az első pilléren az állami nyugdíjrendszert szokás érteni, amely kötelező és felosztó-kirovó, míg
- a második pilléren a magánpénztárak rendszerét, amely kötelező és fedezett,
- a harmadik pilléren pedig az önkéntes pénztárakat és magánbiztosításokat.

Negyedik támaszrendszerként alig néhány éve megjelent az öngondoskodás fogalma, mely kizárólagosan önkéntes módon – megtakarítási alapon, ösztönzött formában valósulhat meg.⁹

3. A demográfiai változások kérdésére adható reakciók

Az aktív munkaképes korú népesség csökkenésének ellensúlyozásaként, hogy az egyensúly fenntartható legyen több alternatívát is figyelembe kell venni:

- járulékok növelése,
- juttatások csökkentése,
- kibocsátás növelése, ami az egy munkavállalóra jutó kibocsátás növelésével és/vagy a munkavállalók számának emelkedésével képzelhető el.

A változások alapján a demográfiai átalakulásokra a következő reakcióelemekkel lehet számolni:

- tőkeállományt, illetve annak minőségét növelő politika,
- oktatás és képzés előtérbe helyezése,
- munkaerő-piaci részvétel növelése (munkanélküliség csökkentése),
- nyugdíjkorhatár emelése,
- bevándorlások ösztönzése.¹⁰

A korábban említett elemek közül a nyugdíjkorhatár emelése jelenti a legérzékenyebb pontot. Az öregedés okozta nehézségek vizsgálatakor, fontos leszögezni, hogy a probléma nem abban rejlik, hogy az egyének egyre tovább élnek (ez a változás üdvözlendő), sokkal inkább abban, hogy az élethosszhoz képest hamar mennek nyugdíjba. A nyugdíjrendszerek létrejöttük a megállapított nyugdíjkorhatárok az akkori előrejelzések szerint magasnak bizonyultak, azonban az évek során az átlagéletkor egyre emelkedett, és ez a folyamat minden bizonnyal folytatódik a jövőben is. Így válik szükségessé a nyugdíjkorhatár igazítása a megváltozott körülményekhez.¹

4. Összegzés

A társadalom gazdasági jólétének és megalapozott fejlesztési tevékenységének a kulcsa, az európai XXI. századi dinamikus változások és a kulturális evolúció folyamatában van.

A hazai nyugdíjrendszerek reformja elengedhetetlen és sürgető probléma: egy olyan dinamikus rendszerre van szükség, mely figyelembe veszi a gazdaságilag aktívak csökkenő arányát és harmóniában képes működni a bér- és adórendszerekkel, az egészségügyi rendszerekkel, munkaerő-piaci reformokkal. A nyugdíjrendszer reformja ugyanis szorosan együtt kezelendő a foglalkoztatáspolitikai reformjával.

A nyugdíjrendszerek legérzékenyebb reformja a korhatáremelés, ami nem egy hálás feladat egyik kormány számára sem. Jelentősen befolyásolja a következő generációk költsékezési, befektetési lehetőségeit. A reformok halogatása évtizedekre elzárja a GDP jelentős növekedésének lehetőségét is.

A korhatár emelése a reformcsomagok fontos része, de önmagában nem csodaszer. Emellett még sok más tényező is felülvizsgálatra szorul, mint például az egyéni és kollektív felelősség aránya, a szolgáltatással és a hozzájárulással meghatározott nyugdíjrendszer szerepe.

Jegyzetek

¹ <http://www.euractiv.hu/belugyek/hirek/europa-az-oreg-kontinens-001279>

² Marján Attila (2007): Európa sorsa. Az öreg hölgy és a bika. HVG Kiadó Zrt., Budapest. pp 157–215.

³ Klinik Management (2001): 3, 8, 12 szám.

⁴ Marján Attila (2006): Az Európai Unió gazdasága. Minden, amit az EU gazdasági és pénzügyi politikáiról tudni kell. HVG Kiadó Rt., Budapest. pp 67–80.

- ⁵ *Hablicsek László* (2006): A demográfiai öregedés tényezői Európában. In: Öregedés-öregség. KSH, Budapest.
- ⁶ *Augosztinovics Mária–Gál Róbert Iván–Matis Ágnes –Máté Levente–Simonovits András–Stahl János* (2002. június): A Magyar nyugdíjrendszer az 1998-as reform előtt és után, Közgazdasági Szemle, XLIX. évf.
- ⁷ *Gonda László–Péterné Rozinka Edina*: Nemzetközi tendenciák és magyar vonatkozásai a nyugdíjpénztári szektorban – OECD-es tapasztalatok tükrében OECD.
- ⁸ *Gerencsér László* (2000): Nyugdíjak az Európai Unióban. In: Augosztinovics Mária (szerk.): Körkép reform után – Tanulmányok a nyugdíjrendszerről, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- ⁹ *Balogh Gábor* (1996): Társadalombiztosítási ismeretek: Bevezetés a társadalom-biztosításban Corvinus Kiadó. 183–203., 210–216.
- ¹⁰ *Fotakis, Constantinos* (2004): Demographic ageing, employment growth and pension sustainability in the European Union: The option of migration. In: Population Bulletin of the United Nations. UN, New York.